

Εκταση: **842** τ. χλμ. Ανάπτυξη ακτών: **210** χλμ. Πληθυσμός: **51.000 (2011: 51.320)**

Η Χίος είναι το νησί της μαστίχας, φημισμένη επίσης, για τους εφοπλιστές και τους εμπόρους της, που είναι σκορπισμένοι σ' όλο τον κόσμο. Πρωτεύουσα του νησιού είναι η **Χίος**

, πόλη ωραία και χτισμένη στη θέση των παλαιότερων που καταστράφηκαν από σεισμούς και επιδρομές. Απλώνεται ανάμεσα σε δύο ακρωτήρια και έχει χαρακτηριστική τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική με στοιχεία ανατολίτικης τεχνοτροπίας. Το κάστρο χρονολογείται από τον 9^ο αιώνα. Η βιβλιοθήκη της πόλης διαθέτει 100.000 τόμους. Η Χίος έχει παράδοση στην καλλιέργεια των Γραμμάτων. Χιώτες ήταν ο Ψυχάρης, ο Ροΐδης, ο Κοραής.

Βόρεια από τη χώρα της Χίου βρίσκεται ο **Βροντάδος**, παραλιακή κωμόπολη με ελαιώνες και αμυγδαλώνες. Κοντά βρίσκεται η

Δασκαλόπετρα

όπου, κατά τους θρύλους, δίδαξε ο Όμηρος.

Τα **Καρδάμυλα** είναι χτισμένα στη θέση της αρχαίας Καρδαμύλης. Χωρίζονται σε δύο οικισμούς: το Πάνω Χωριό που είναι και ο παλαιότερος και το Κάτω Χωριό που το χαρακτηρίζουν τα παλιά αρχοντικά, αλλά και τα προσεγμένα καινούργια σπίτια. Ο

Βολισσός

είναι χωριό με στενά γραφικά σοκάκια. Δίπλα ορθώνεται το κάστρο Βελισσάρι. Η παράδοση λέει ότι το έχτισε ο Βυζαντινός στρατηγός του Ιουστινιανού, Βελισσάριος.

Η **Καλαμωτή** είναι το κέντρο των Μαστιχοχωριών. Καλντερίμια με διώροφα σπίτια, με σκαλισματα στις πόρτες, δίνουν ένα μεσαιωνικό χρώμα στο κεφαλοχώρι. Στη διάλεκτο των κατοίκων σώζονται αρχαϊκές και ομηρικές λέξεις.

Το **Πυργί** είναι παραδοσιακός οικισμός. Τις προσόψεις των παλιών σπιτιών στολίζουν τα λεγόμενα ξυστά. Αυτά ήρθαν από την Ιταλία τον καιρό της Φραγκοκρατίας. Φτιάχνονταν με καλέμι και πιρούνη. Τα σχέδιά τους αναπαράγονταν με πατρόν. Αλλά και οι στέγες είναι χαρακτηριστικές με το πυραμοειδές τους σχήμα.

Η τουριστική υποδομή του νησιού είναι αρκετά αναπτυγμένη. Υπάρχουν ξενοδοχεία όλων των κατηγοριών, διαμερίσματα και ενοικιαζόμενα δωμάτια. Πυκνά είναι τα δρομολόγια των ακτοπλοϊκών σκαφών και τακτική η αεροπορική συγκοινωνία.

Τηλέφωνα στη Χώρα: Αστυνομία 227.10.44.426. Τουριστική Αστυνομία 227.10.44.427. Δήμος 227.10.44.333, 227.10.44.386. Γραφείο Τουριστικών Πληροφοριών Δήμου 227.10.44.389. Λιμεναρχείο 227.10.44.433 - 4. ΟΤΕ 227.10.23.599. Ταξί 227.10.41.111, 227.10.43.312. Νοσοκομείο 227.10.44.302.

Η ιστορία της Χίου

Πόλεμοι και ειρήνη:

Το ότι η Χίος ήταν κατοικημένη τουλάχιστον από τη Νεολιθική εποχή, έχει πιστοποιηθεί από σχετικά ευρήματα στο νησί. Στη στροφή της 4ης προς 3η χιλιετία πρέπει να ζούσαν Λέλεγες του «μεσογειακού υποστρώματος» στους οποίους προστέθηκαν προελληνικά ινδοευρωπαϊκά φύλα Πελασγών: Ήρθαν από την Θεσσαλία ή είχαν κοινές με τους Πελασγούς της Θεσσαλίας ρίζες, όπως προκύπτει από την ονομασία του όρους Πελινναίον, ομώνυμου με το Πελινναίον της Θεσσαλίας, όνομα οικισμού γνωστότερου ως Πελίννη. Οι Άβαντες (το όνομά τους έχει να κάνει με τα νερά, τις πηγές και τα ποτάμια) που έφτασαν στον Ελλαδικό χώρο γύρω στα 2100 π.Χ., εντοπίζονται ως οι επόμενοι κάτοικοι της Χίου. Με τους Παίονες και τους Σίντιες (τους «πειρατές» που αποίκισαν και τη Λήμνο) να ακολουθούν.

Η παράδοση αναφέρει αποίκους από τη Λήμνο που έφτασαν στη Χίο με αρχηγό τους οικιστή τον Οινοπίωνα. Είναι ο αδελφός του Θόαντα της Λήμνου, γιος του θεού Διονύσου και της Αριάδνης και άρα εγγονός του Μίνωα. Η αποίκιση τοποθετείται στα μέσα της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. που συμπίπτει με την εξάπλωση του μινωικού πολιτισμού.

Ο Ωρίωνας – δράκοντας έφτασε κάποια στιγμή στο βασίλειο του Οινοπίωνα κι αφού μέθυσε, άρπαξε την Μερόπη, κόρη του βασιλιά. Στο νησί, κατά μία εκδοχή, έφθασε και ο Θόαντας, όταν η κόρη του Υψιπύλη τον γλίτωσε από τη σφαγή των ανδρών της Λήμνου (βλ. «**Ιστορία του νομού Λέσβου**»): Η σφαγή των ανδρών). Ο Θόαντας μοιράστηκε με τον αδελφό του το βασίλειο της Χίου.

Αργότερα, Ίωνες άποικοι από την Αττική έφτασαν στη Χίο και, έπειτα από πολλούς αγώνες, κατάφεραν να επιβληθούν. Το νησί σταδιακά απέκτησε ιωνικό χαρακτήρα. Ξεκίνησαν πόλεμοι με τους γείτονες της Ερυθραίας που με διαλείμματα διάρκεσαν ως την εποχή της ρωμαϊκής κατάκτησης. Τον ΣΤ΄ π.Χ. αιώνα πάντως, οι κάτοικοι της Χίου είχαν επιβληθεί και ανέπτυξαν το εμπόριο και την Τέχνη σε μεγάλο βαθμό. Επιφανείς αγαματοποιοί (Μικκιάδης, Άρχερμος, Βούπαλος, Άθηνις) απέκτησαν πανελλήνια φήμη.

Η Χίος μετείχε στην ιωνική επανάσταση και, στην καθοριστική ναυμαχία της Λάδης, τα εκατό πλοία του στόλου της παρέμειναν και αντιμετώπισαν με επιτυχία τις εξακόσιες περσικές τριήρεις ακόμα και όταν των λοιπών πόλεων αποχώρησαν. Στρατός και στόλος άλλωστε ήταν παρόντες τόσο στη μάχη των Πλαταιών όσο και στη ναυμαχία της Μυκάλης (479 π.Χ.). Η ακμή του νησιού συνοδευόταν από περίπου εβδομήντα ειρηνικά χρόνια, κατά τα οποία η Χίος ήταν σύμμαχος των Αθηναίων, αν και το πολίτευμά της ήταν ολιγαρχικό. Στα 412 π.Χ. αποστάτησε. Ο αθηναϊκός στόλος, με μια σύντομη ναυμαχία έξω από τις Οινούσες, την επανέφερε στο άρμα της Αθήνας. Ακολούθησαν χρόνια καιροσκοπικής πολιτικής. Πέρσες, Αθηναίοι, Σπαρτιάτες, Μακεδόνες επενέβαιναν υπέρ της μιας ή της άλλης παράταξης των αντιμαχομένων στο νησί. Οι πόλεμοι την κλόνισαν.

Μια «έξυπνη» διπλωματική κίνηση ήταν να ταχθούν με τους Ρωμαίους στον πόλεμο εναντίον του Αντιόχου. Μετά τη νίκη της Ρώμης, η Χίος ευεργετήθηκε πολλαπλά. Στον πόλεμο με τον Μιθριδάτη, όμως, η Χίος κυριεύτηκε και καταστράφηκε, ενώ οι πλείστοι των κατοίκων της μεταφέρθηκαν στην Κολχίδα (88 π.Χ.). Το νησί ελευθέρωσε, τέσσερα χρόνια αργότερα, ο Ρωμαίος Σύλλας. Έμεινε αυτόνομο ως τα 70 μ.Χ., όταν μετατράπηκε σε απλή ρωμαϊκή επαρχία, όπως όλα τα νησιά του Αιγαίου.

Οι επόμενοι αιώνες κύλησαν με τη Χίο να πέφτει σε παρακμή αλλά να μη γλιτώνει επιδρομές πειρατών και λεηλασίες. Από τον Ζ΄ μ.Χ. αιώνα, όταν φάνηκαν οι Άραβες πειρατές, ως το 1089 οπότε ο πειρατής Τζαχάς κυριεύσε την Χίο κι εγκαταστάθηκε (τον έδιωξε αργότερα ο βυζαντινός στόλος), οι Χιώτες υπέφεραν τα πάνδεινα. Είχαν εγκαταλείψει τους παραλιακούς οικισμούς και είχαν αποσυρθεί στο εσωτερικό, σε σημεία

αθέατα από τη θάλασσα. Έπειτα, κάστρα άρχισαν να χτίζονται και φρουρές εγκαταστάθηκαν για να υπερασπιστούν το νησί. Οι Βενετσιάνοι έμποροι φάνηκαν στη Χίο, όταν στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης βρισκόταν η δυναστεία των Κομνηνών. Ο αυτοκράτορας Αλέξιος (1081 – 1118) τους παραχώρησε προνόμια. Η Χίος ξανάγινε σπουδαίο εμπορικό κέντρο κι απέκτησε καινούρια αίγλη καθώς εγκαταστάθηκαν εκεί και πολλές αρχοντικές οικογένειες. Όμως, στα 1125, ο δόγης Μικέλης κατέλαβε το νησί, πούλησε πολλούς κατοίκους δούλους, άρπαξε ότι μπορούσε να σηκωθεί και εγκαταστάθηκε χρησιμοποιώντας τη Χίο ως ορμητήριο πειρατικών επιδρομών.

Τα επόμενα χρόνια, η Χίος γνώρισε κατακτητές Φράγκους, Βενετσιάνους, Γενοβέζους αλλά και Βυζαντινούς. Στα 1261, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος ανέκτησε την Κωνσταντινούπολη με τους Γενοβέζους να βάζουν ένα χεράκι να σταθεροποιηθεί στον θρόνο. Ο αυτοκράτορας επέτρεψε να έχουν προνομιακή μεταχείριση ως έμποροι στη Χίο. Μετά από 85 χρόνια και έπειτα από πολλές περιπέτειες, η Χίος ήταν ανεξάρτητο κράτος Γενοβέζων κυρίαρχων (1346).

Ιουστινιάνι και Παλαιολόγοι:

Παλιά ελληνική αριστοκρατική οικογένεια, οι Giustiniani βρέθηκαν στην Ιταλία κι έγιναν Ιταλοί. Αναπτύχθηκαν στη Βενετία και στην Τζένοβα. Όταν το 1204 οι Φράγκοι πήραν την Κωνσταντινούπολη, ο βενετσιάνικος κλάδος της οικογένειας κυριάρχησε σε τμήματα της Τζιας και της Σερίφου. Πάνω από έναν αιώνα αργότερα, ο γενοβέζικος κλάδος βρέθηκε επικεφαλής της μαόνας της Χίου. Είχαν περάσει πάνω από εκατό χρόνια, όταν, στα μέσα του ΙΕ' αιώνα, ο Ιωάννης Ιουστινιάνης ήταν αρχηγός της μαόνας.

Με έδρα τη Χίο, έκανε εμπόριο με την Κωνσταντινούπολη και ήξερε τα πράγματα από πρώτο χέρι. Η βυζαντινή αυτοκρατορία έπνεε τα λoίσθια. Εκτεινόταν ως λίγα μέτρα έξω από το τείχος της πρωτεύουσάς της, κατείχε μερικά εδάφη εδώ κι εκεί και σπαρασσόταν από τη διαμάχη μεταξύ των ενωτικών (αυτών που ήθελαν την ένωση της ορθόδοξης με την καθολική εκκλησία) και των ανθενωτικών (αυτών, που πολεμούσαν μια τέτοια λύση). Κανένας δεν ασχολιόταν με την παραγωγή. Στάρι έπαιρναν από τη Νότια Ρωσία και τ' άλλα χρειώδη από το Αιγαίο. Στην παραλία, οι αντιμαχόμενες συνοικίες των Βενετσιάνων και των Γενοβέζων εμπόρων, ουσιαστικά αυτοδιοικούνταν. Στις εκκλησίες και στα μοναστήρια, οι ανθενωτικοί ιερωμένοι παρακαλούσαν τον θεό να τους απαλλάξει από τους

Παλαιολόγους.

Η οικογένεια των Παλαιολόγων κατείχε τον θρόνο της αυτοκρατορίας κοντά διακόσια χρόνια. Από τότε, δηλαδή, που διώχτηκαν οι Φράγκοι από την Πόλη, το 1261. Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος πέθανε στις αρχές του 1449. Δικαιωματικά, ο θρόνος της αυτοκρατορίας πήγαινε στον αδερφό του, δεσπότη του Μιστρά Κωνσταντίνο.

Το δεσποτάτο της Πελοποννήσου πρόσφερε τη σιγουριά. Ο θρόνος της αυτοκρατορίας την αίγλη μιας χιλιόχρονης ιστορίας. Ο Κωνσταντίνος προτίμησε τη δεύτερη. Στέφθηκε αυτοκράτορας στις 12 Μαρτίου του 1449. Τα προβλήματα έγιναν χιονοστιβάδα, όταν, έπειτα από δυο χρόνια, σουλτάνος έγινε, στα 25 του χρόνια, ο Μωάμεθ, που ποτέ δεν έκρυψε τις προθέσεις του. Σχεδόν αμέσως, άρχισε να χτίζει ένα κάστρο στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου. Το έλεγε Ρούμελι Χισάρ και το 'χτιζε απέναντι από το Ανατόλ Χισάρ, που είχε φτιάξει παλιά ο Βαγιαζήτ. Με τα δυο κάστρα να ελέγχουν την είσοδο του Βοσπόρου, η Κωνσταντινούπολη έμενε δίχως στάρι. Και, στα στενά της Καλλιπόλης, ο τουρκικός στόλος έλεγχε την είσοδο των πλοίων από το Αιγαίο. Τέλη Αυγούστου του 1452, το Ρούμελι Χισάρ ήταν έτοιμο. Ως και Έλληνες ανθενωτικοί είχαν δουλέψει για να γίνει.

Ο Κωνσταντίνος παρακολουθούσε το χτίσιμο ανήμπορος να επέμβει. Μόνη λύση του έμενε να δεχτεί να επικυρώσει την ένωση των εκκλησιών, που είχε αποφασιστεί στη σύνοδο της Φεράρας, το 1439, ελπίζοντας σε βοήθεια από τη Δύση. Στις 12 Δεκεμβρίου του 1452, στην Αγιά Σοφιά, έγινε η πανηγυρική τελετή με τους ανθενωτικούς να φανατίζουν τα πλήθη και να διαδηλώνουν κατά του αυτοκράτορα μ' επικεφαλής τον αρχηγό τους Γεώργιο Σχολάριο. Τέλη του μήνα, ο Κωνσταντίνος κήρυξε την πρωτεύουσά του σε κίνδυνο. Ήταν η σειρά του πάπα Νικόλαου Ε΄ να κάνει κάτι. Απεσταλμένοι του διατρέξανε την Ευρώπη:

«Πάτε στην Κωνσταντινούπολη να πολεμήσετε, αν χρειαστεί».

Ο Ιουστινιάνης αρχιστράτηγος:

Ελάχιστοι ανταποκρίθηκαν: Τέσσερα βενετσιάνικα πλοία έφτασαν από την Κρήτη. Μερικά από την Ιταλία. Δυο γενοβέζικα από τη Χίο. Αρχηγός τους ο Ιωάννης Ιουστινιάνης με 400 σιδερόφρακτους θωρακοφόρους και 300 ναύτες. Οι χρονικογράφοι της εποχής έμειναν έκθαμβοι στη θέα τους. Κάποιος έγραψε πως καθένας από τους Γενοβέζους του Ιουστινιάνη ισοδυναμούσε με έναν τουρκικό λόχο. Συνολικά, μαζεύτηκαν 3.000 ξένοι και 5.000 Έλληνες, κυρίως από την Πελοπόννησο. Μαζί με τους 2.000 της αυτοκρατορικής φρουράς, έφταναν τους 10.000 πολεμιστές.

Ελάχιστοι για ν' αντιμετωπίσουν τους Τούρκους, που κατέφθαναν κατά κύματα έξω από τα τείχη. Κι άντε να βάλεις Βενετσιάνο να πολεμά στο πλάι Γενοβέζου με τους Έλληνες ανθενωτικούς να σαμποτάρουν και τους μεν και τους δε. Και να διαδίδουν προφητείες ότι τάχα είναι πεπρωμένο να μπουν οι Τούρκοι στην Πόλη, να καταλάβουν τη μισή, οπότε άγγελος κυρίου θα κατέβει από τους ουρανόυς, θα καθαιρέσει τον Παλαιολόγο, θα ορίσει άλλον αυτοκράτορα και θα διώξει τους εισβολείς. Τριακόσια μοναστήρια μέσα στην Πόλη με 10.000 μοναχούς είχαν μεταβληθεί σε δραστήρια πέμπτη φάλαγγα κατά του Κωνσταντίνου.

Ήταν 2 Απριλίου του 1453, όταν ο Μωάμεθ ολοκλήρωσε την πολιορκία της βυζαντινής πρωτεύουσας. Οι χρονικογράφοι ανεβάζουν τον στρατό του από 80.000 οι πιο συντηρητικοί ως μισό εκατομμύριο οι πιο μεγαλόστομοι. Η αλήθεια πρέπει να βρίσκεται κάπου ανάμεσα στους εκατό με 250.000. Αριθμός τεράστιος για να αντιμετωπιστεί από τους 10.000 ετερόκλητους υπερασπιστές.

Την ίδια μέρα, 2 Απριλίου, ο Κωνσταντίνος συγκάλεσε πολεμικό συμβούλιο. Ανάμεσα σ' αυτούς που συμμετείχαν ήταν κι ο Ιουστινιάνης. Παρακολουθούσε με θαυμασμό την επίμονη άρνηση του Παλαιολόγου να φύγει στην Πελοπόννησο και να σωθεί. Κάπου μέσα του είχε μάλλον αποφασίσει να αποχωρήσει σε πρώτη ευκαιρία. Είχε επιθεωρήσει τα τείχη, είχε δει τα πλήθη των Τούρκων, δε χρειαζόταν ιδιαίτερη εξυπνάδα για να προβλέψει την κατάληξη. Ο άνδρας απέναντί του, που 'παιζε το κεφάλι του κόντρα και στην πλειοψηφία του λαού του, επειδή «έτσι έπρεπε», του προκαλούσε τουλάχιστον την περιέργεια.

Η κουβέντα έφτασε στο κρίσιμο σημείο του ποιος θα υπεράσπιζε τι. Δώδεκα κάστρα είχε το τείχος. Τα δέκα ο Κωνσταντίνος ήθελε να τα αναθέσει στους ξένους και τα δυο σε Έλληνες της εμπιστοσύνης του. Ακόμα και τον ανθενωτικό πρωθυπουργό του Νοταρά τον είχε τοποθετήσει επικεφαλής των εφεδρειών. Δεν του έδινε κάστρο.

Άρχισε η μοιρασιά. Όμως, ξαφνικά, όλοι σιώπησαν. Ο αυτοκράτορας είχε ρωτήσει, ποιος θα

υπερασπιζόταν την πύλη του Αγίου Ρωμανού. Ήταν η πιο ευάλωτη θέση, η πρώτη που θα έπεφτε. Οι αρχηγοί απέφευγαν να κοιτάξουν κατά πρόσωπο τον Κωνσταντίνο που τους περιεργαζόταν με αγωνία. Ο Ιουστινιάνης τον λυπήθηκε. Ούτε ο ίδιος κατάλαβε πώς έγινε και πετάχτηκε επάνω λέγοντας:

«Έχοντας πεποίθηση στη βοήθεια του Θεού, κηρύσσω τον εαυτό μου έτοιμο να υπερασπίσω αυτή τη θέση με τους ανθρώπους μου, στο όνομα του Θεού και εναντίον κάθε προσβολής από τον εχθρό».

Τα λόγια του καλύφθηκαν από επευφημίες. Ο Κωνσταντίνος ήξερε πως είχε αποκτήσει έναν έμπιστο σύμμαχο που θα στεκόταν στο πλάι του ως το τέλος. Ονόμασε τον Ιωάννη Ιουστινιάνη αρχιστράτηγο (πρωτοστάτορα) και υπέγραψε ένα χρυσόβουλο, με το οποίο του παραχωρούσε τη Λήμνο, αν όλα τέλειωναν καλά.

Ο Ιουστινιάνης ανέπτυξε τους άνδρες στην κοιλάδα του Λύκου, στο σημείο όπου επρόκειτο να παλέψουν σώμα με σώμα οι καλύτεροι των δυο πλευρών. Ο Κωνσταντίνος έστησε το στρατηγείο του πλάι στις θέσεις του Ιουστινιάνη, κοντά στην πύλη του Αγίου Ρωμανού. Οι τύχες των δυο ανδρών είχαν ενωθεί.

Στην Πύλη του Αγίου Ρωμανού:

Αρχές Απριλίου, ξεκίνησε η πολιορκία. Αμέσως, ένας μοναχός Πέτρος, ακολουθούμενος από 300 άλλους, πέρασε στις τουρκικές γραμμές, αλλαξοπίστησε κι ονόμασε τον εαυτό του Μεχμέτ (Μωάμεθ). Πάνω στα τείχη έπεφταν βροχή οι σαΐτες, που μετέφεραν προκηρύξεις με συνθήματα κατά των ενωτικών και εκκλήσεις στους υπερασπιστές να παραδοθούν. Ένα τρομακτικό σαμποτάζ μέσα στην Πόλη ανατίναξε τον Ιππόδρομο σκοτώνοντας πολλούς. Το τουρκικό πυροβολικό χαλούσε τα τείχη με τις βολές του. Μεγάλη ζημιά έκανε η λουμπάρδα, που είχε φτιάξει ο Ουρβανός, ένας Ούγγρος μηχανικός, παλιά στην υπηρεσία του αυτοκράτορα. Πέρασε στην πλευρά των Τούρκων, όταν διαπίστωσε ότι οι Βυζαντινοί δεν ήταν σε θέση να τον πληρώνουν.

Οι δυσκολίες πλήθαιναν, πριν καν αρχίσουν οι επιθέσεις. Η γκρίνια ξεκινούσε από το ότι οι μαχητές πάνω στα τείχη δεν είχαν καιρό να βρουν ψωμί και οι οικογένειές τους πεινούσαν. Ο Κωνσταντίνος διέταξε να μοιράζεται στάρι στους συγγενείς των υπερασπιστών. Όμως, στάρι δε βρισκόταν καθώς το έκρυβαν οι μαυραγορίτες άρχοντες. Τα τείχη δεν επιδιορθώνονταν, όπου πάθαιναν ρωγμές από τις βολές του τουρκικού πυροβολικού. Οι δυο, που είχαν επιφορτιστεί μ' αυτό το καθήκον, είχαν καταχραστεί τα σχετικά κονδύλια. Οι ανθενωτικοί στασίαζαν κάθε τόσο κι οι άρχοντες έκρυβαν το χρυσάφι.

Στις 22 Απριλίου, νέο πλήγμα: Από μια τεράστια ξύλινη σχάρα στη στεριά, οι Τούρκοι πέρασαν εβδομήντα πλοία, παρακάμπτοντας την αλυσίδα που έφραζε την είσοδο του Κεράτιου κόλπου. Ο κλοιός στένευε.

Η πρώτη μεγάλη επίθεση εκδηλώθηκε στις 12 Μαΐου. Παλαιολόγος και Ιουστινιάνης πάλεψαν ο ένας πλάι στον άλλον. Οι Τούρκοι αποκρούστηκαν με βαριές απώλειες. Στις 18, νέα μεγάλη επίθεση. Αυτή τη φορά, ένας τεράστιος ξύλινος πύργος πάνω σε ρόδες σπρωχνόταν προς τα τείχη. Ήταν γεμάτος Τούρκους στρατιώτες έτοιμους να ξεχυθούν πάνω στην πύλη του Αγίου Ρωμανού όπου συγκλινανε οι προσπάθειες του Μωάμεθ. Ο Ιουστινιάνης έβαλε τους δικούς του να τοξεύουν τον πύργο με βέλη περασμένα σε αναμμένα στουπιά. Ήταν η λύση: Το τέρας πήρε φωτιά και κάηκε πριν να πλησιάσει απειλητικά.

Στις 23 Μαΐου, μια έκλειψη σελήνης ερμηνεύτηκε από τους ανθενωτικούς ως σημάδι των ουρανών κατά του Παλαιολόγου. Σφοδρό κανονίδι έπληττε τα τείχη, ο λαός στριμωχνόταν στις εκκλησιές και οι ανθενωτικοί διαδήλωναν βρίζοντας τον αυτοκράτορα. Όμως, όταν ξέσπασε η τουρκική λαίλαπα, ο Ιουστινιάνης ήταν στη θέση του. Η επίθεση αποκρούστηκε και πάλι. Ακολούθησε ησυχία. Ο χρονικογράφος Χαλκοκονδύλης λέει πως έφτασε τουρκική πρεσβεία με πρόταση στον Κωνσταντίνο να φύγει στην Πελοπόννησο μαζί με όποιον άλλον ήθελε να τον ακολουθήσει. Ο Δούκας γράφει το αντίθετο: Ότι ο Κωνσταντίνος έστειλε πρεσβεία στον Μωάμεθ. Ό,τι κι αν έγινε, δεν υπήρξε αποτέλεσμα. Οι επιθέσεις ξανάρχισαν στις 24 του μήνα. Αποκρούστηκαν γι' άλλη μια φορά.

Στις 25, γινόταν χαλασμός. Βροχή, σκοτεινιά που διακοπτόταν από αστραπές με μπουμπουνητά, και οι Τούρκοι να επιτίθενται απ' όλες τις μεριές. Οι ανθενωτικοί διέδιδαν πως είχε έρθει η ώρα να εκπληρωθεί η προφητεία με τον άγγελο κι ο λαός μετείχε σε λιτανείες. Όμως, ο Ιουστινιάνης ήταν εκεί. Πλάι στον αυτοκράτορα, έδινε με επιτυχία την άνιση μάχη. Γι' άλλη μια φορά, οι Τούρκοι αποκρούστηκαν.

Η πιο σφοδρή επίθεση έγινε στις 27 Μαΐου. Μερικοί Τούρκοι κατάφεραν να σκαρφαλώσουν στα τείχη. Η μάχη δινόταν σώμα με σώμα. Ατρόμητος ο Ιουστινιάνης πολεμούσε μπροστά. Όσπου έπεσε, πλημμυρισμένος στα αίματα, βαριά πληγωμένος. Άλλοι λένε από βέλος. Άλλοι από πέτρα καταπέλτη. Δυο χρονικογράφοι ορκίζονται πως χτυπήθηκε από μέσα. Από κάποιον ανθενωτικό, στην αναμπουμπούλα της μάχης. Οι δικοί του έκαναν προστατευτικό κλοιό γύρω του. Ο Ιουστινιάνης αιμορραγούσε. Τον μετέφεραν σ' ένα από τα δυο πλοία. Η επίθεση αποκρούστηκε αλλά ο Ιουστινιάνης ήταν πια εκτός μάχης. Οι Γενοβέζοι έφυγαν στη Χίο, όπου ο αρχηγός τους υπέκυψε στα τραύματά του.

Η σφοδρή επίθεση, που εκδηλώθηκε στις 29 Μαΐου του 1453 έφερε τους Τούρκους μέσα στην Πόλη. Από την ξεχασμένη ανοιχτή Κερκόπορτα, λέει η παράδοση. Από την πύλη του Ιουστίνου, γράφει ένας χρονικογράφος. Οι τελευταίοι, που είδαν τον Κωνσταντίνο να πολεμά μονάχος, πάνω στα τείχη, δεν ξέρουν τι απέγινε. Σίγουρα, πρέπει να σκοτώθηκε. Το πτώμα του δε βρέθηκε. Κάποιοι είπαν πως γλίτωσε. Κάποιοι πως θα ξαναγύριζε. Σ' εμάς έμεινε ο θρύλος του μαρμαρωμένου βασιλιά.

Το μπαξίσι κι ο Μαυρογορδάτος:

Όλες οι εταιρείες που σέβονται τον εαυτό τους, διαθέτουν ένα κονδύλι, αποθεματικό, για ώρα ανάγκης. Η μαόνα της Χίου το είχε βαφτίσει «τουρκοτέλι» καθώς εκεί γνώριζαν, ποια ήταν η «ώρα ανάγκης». Ήταν ένα κονδύλι που προερχόταν από εσωτερική φορολογία και ξοδευόταν είτε για ενίσχυση των τειχών της Χίου είτε για δωροδοκία Τούρκων. Από το 1415, για τον σκοπό αυτό, μάζευαν κι έδιναν σε Τούρκους 4.000 δουκάτα τον χρόνο. Κατάντησαν έτσι να γίνουν φόρου υποτελείς αλλά είχαν την ησυχία τους.

Στα 1455, δυο χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, ο ναύαρχος του Μωάμεθ Β' του Πορθητή, Χαμζά, φάνηκε στ' ανοιχτά της Χίου. Οι Γενοβέζοι της μαόνας του έδωσαν για το ταμείο του σουλτάνου προκαταβολή 30.000 δουκάτα και συμφώνησαν να δίνουν άλλα 10.000 κάθε χρόνο. Ο ναύαρχος βρήκε συμφέρουσα την πρόταση και δεν έκανε απόβαση. Ο σουλτάνος συμφώνησε. Πέρασαν έτσι πάνω από εκατό ειρηνικά χρόνια.

Από το 1530, οι Ιωαννίτες Ιππότες που έφυγαν από τη Ρόδο (βλ. «**Ιστορία Δωδεκανήσων**»):

Η υποταγή στους Οθωμανούς), είχαν οργανωθεί στη Μάλτα. Μια γενιά αργότερα, ήταν και πάλι ο τρόμος των θαλασσών. Ο Οθωμανός ναύαρχος, Πιαλή Πασάς, στάλθηκε να κυριεύσει τη Μάλτα, την οποία όμως είχαν σπεύσει να βοηθήσουν χριστιανοί από όλη την Ευρώπη και προφανώς Γενοβέζοι ναυτικοί που έτυχε να βρίσκονται εκεί. Το «Μάλτα γιοκ» («δεν υπάρχει Μάλτα») έχει μείνει στην ιστορία ως ενδεικτικό της τουρκικής ατζαμοσύνης στις θάλασσες. Ο Πιαλή απέτυχε. Επέστρεψε νικημένος και ντροπιασμένος και έριξε την ευθύνη στην πανχριστιανική βοήθεια που δόθηκε στη Μάλτα. Πιο βολικοί για εκδίκηση χριστιανοί στο Αιγαίο εξακολουθούσαν να είναι οι Γενοβέζοι της Χίου. Στις 17 Απριλίου 1566, έφτασαν αιφνιδιαστικά στο νησί 120 γαλέρες γεμάτες τουρκικό στρατό. Έκαναν απόβαση πριν να προλάβουν οι ντόπιοι να οργανωθούν. Η Χίος έπεσε στους Τούρκους δίχως μάχη. Ληλασίες και αρπαγές ακολούθησαν. Και, μετά, βαριά σκλαβιά.

Κάποιοι επιφανείς Χιώτες κατάφεραν να πλησιάσουν τον σουλτάνο Σελίμ Β' που εκείνη τη χρονιά ανέβηκε στον θρόνο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το επιχειρήμα τους έμοιαζε ατράνταχτο: Η Χίος δεν αντιστάθηκε. Για ποιο λόγο έπρεπε να ζει σε αθλιότητα χειρότερη από εκείνη περιοχών που είχαν αμυνθεί στην τουρκική κατάκτηση; Ο Σελίμ βρήκε λογικό το αίτημα.

Ένας «αχτιναμές» (διάταγμα) εκδόθηκε και καθόρισε ότι στο εξής οι Χιώτες απαλλάσσονταν από το παιδομάζωμα και τον φόρο της δεκάτης. Κι ακόμα, έκρινε ισχυρές τις διαθήκες χριστιανών και ισχύοντα τα μεταξύ τους συμβόλαια. Κι επέτρεπε την ανοικοδόμηση των εκκλησιών που είχαν κατεδαφιστεί, απαγόρευε τον βίαιο εξισλαμισμό, απάλλαξε τους νησιώτες προκαταβολικά από οποιονδήποτε έμελλε να επιβληθεί νέο φόρο και παρείχε ένα είδος αυτοδιοίκησης. Ήταν η μαγιά για την ανάκαμψη της οικονομίας του νησιού. Με νέους «αχτιναμέδες», οι Χιώτες απέκτησαν και άλλα προνόμια. Φρόντιζαν γι' αυτά επιφανείς νησιώτες που είχαν αναρριχηθεί σε υψηλά αξιώματα στην Κωνσταντινούπολη:

Ο Χιώτης Αλέξανδρος Μαυρογορδάτος ο εξ απορρήτων (1626 – 1709) με ιατρικές σπουδές στην Ευρώπη, είχε γίνει σχολάρχης της πατριαρχικής σχολής, μέγας λογοθέτης και, από το 1673, μέγας διερμηνέας της Υψηλής Πύλης, θέση την οποία κατείχε για 36 χρόνια (ως τον θάνατό του). Πριν και μετά από αυτόν είχαν εργαστεί για την ελάφρυνση των βαρών της Χίου ο Δημήτριος Σκαναβής, ο Ιωάννης Ψυχάρης και άλλοι.

Τα πάντα κινδύνεψαν να χαθούν στα 1694, όταν Βενετσιάνοι καταδρομείς κυριεύσαν και λεηλάτησαν τη Χίο, έμειναν λίγους μήνες αρπάζοντας και κλέβοντας κι έφυγαν πανικόβλητοι, όταν φάνηκαν οι Τούρκοι στ' ανοιχτά. Μαζί τους έφυγαν και οικογένειες καθολικών που φοβήθηκαν αντίποινα. Οι Τούρκοι έπεσαν στο νησί και το κατέστρεψαν. Μη

βρίσκοντας Βενετσιάνους, θεώρησαν λογικό να κυνηγήσουν τους Έλληνες. Ο Γεώργιος Μαυρογορδάτος κατάφερε να πείσει τον σουλτάνο (Αχμέτ Γ΄) ότι οι Χιώτες δεν συνέπραξαν με τους Βενετσιάνους αλλά αντίθετα υπέστησαν πολλά από την επιδρομή τους. Τα προνόμια διατηρήθηκαν.

Τα επόμενα 127 χρόνια, ως την επανάσταση του 1821, πέρασαν ειρηνικά κι επωφελή για το νησί.

Η καταστροφή της Χίου:

Και ξαφνικά, στ' ανοιχτά της Αγίας Ελένης, στη Χίο, φάνηκαν οχτώ μπρίκια και δέκα σακολέβες. Έπιασαν ανενόχλητοι στον μόλο. Στο νησί βγήκαν 2.500 Σαμιώτες ανεμίζοντας τις σημαίες της επανάστασης. Οι Τούρκοι της Χίου αιφνιδιάστηκαν κι έσπευσαν να κλειστούν στο κάστρο. Μέσα σε κλίμα ξέφρενου ενθουσιασμού των κατοίκων, οι νεοφερμένοι κήρυξαν την επανάσταση. Ήταν 11 Μαρτίου του 1822. Για τρεις βδομάδες, οι Χιώτες μπορούσαν να πανηγυρίζουν.

Η Σάμος ήταν ανάμεσα στα πρώτα νησιά που ελευθερώθηκαν το 1821. Ήρωας της εκεί επανάστασης, ο Λυκούργος Λογοθέτης, που βοηθήθηκε από τον ελληνικό στόλο. Γειτονικό νησί, η Χίος εξακολουθούσε να βρίσκεται σκλαβωμένη, αν και τα Μαστιχοχώρια της εξασφάλιζαν καλή μεταχείριση. Χιώτες πατριώτες πήγαν στη Σάμο και πρότειναν στον Λογοθέτη να τους βοηθήσει να ξεσηκωθούν. Εκείνος έγραψε στον Δημήτριο Υψηλάντη, μελλοντικό πρόεδρο του Βουλευτικού, ζητώντας την άδειά του.

Ο Υψηλάντης του έγραψε, στις 21 Δεκεμβρίου, ότι η εποχή δεν ήταν κατάλληλη. Του σύστησε να περιμένει. Με γράμμα του, στις 20 Ιανουαρίου του 1822, ο Λογοθέτης απάντησε ότι συμφωνούσε. Οι Χιώτες συνέχιζαν να πιέζουν. Νέα αντιπροσωπεία τους έφτασε στη Σάμο. Δήλωσαν πως δεν μπορούσαν να περιμένουν άλλο, πως η επιτυχία του ξεσηκωμού στη Σάμο αποτελούσε η εγγύηση και για τη Χίο και πως ο Βεχίτ πασάς φορολογούσε άγρια τα Μαστιχοχώρια. Ο Λογοθέτης υποσχέθηκε να βοηθήσει.

Στις 10 Μαρτίου του 1822, χωρίς να ειδοποιηθούν η επαναστατική κυβέρνηση και τα νησιά που διέθεταν στόλο, οι επαναστάτες σαλπάρανε από τη Σάμο. Έπιασαν στην Αγία Ελένη της Χίου, την άλλη μέρα. Στο νησί βγήκαν 2.500 οπλισμένοι και κήρυξαν την επανάσταση.

Τα νέα μαθεύτηκαν και προκάλεσαν οργή στους Τούρκους και τρόμο στα ναυτικά νησιά. Έξι πλοία από τα Ψαρά, έσπευσαν στη Χίο, όπου επικρατούσε μεγάλος ενθουσιασμός. Όμως, στις 25 Μαρτίου κι έχοντας επικεφαλής τον ναύαρχο Καρά Αλή, ο τουρκικός στόλος βγήκε από την Καλλιπολη και κατευθύνθηκε στη Χίο, όπου οι Τούρκοι του κάστρου κρατούσαν ακόμη. Έφτασαν στις 30 Μαρτίου του 1822.

Προηγήθηκε σφοδρός κανονιοβολισμός. Ακολούθησε απόβαση 7.000 ανδρών. Οι Χιώτες προσπάθησαν να αμυνθούν. Γάλλος φιλέλληνας που βρέθηκε εκεί περιέγραφε αργότερα τη γενναιότητα και των ευστοχία των Ελλήνων. Κάποια στιγμή, ένας Έλληνας σήκωσε το τουφέκι του, σημάδεψε και χτύπησε «στον σταυρό» ένα Τούρκο που βρισκόταν σε μεγάλη απόσταση. Ο Γάλλος του είπε με θαυμασμό:

«Μπράβο, ρε Χιώτη! Σκοπεύεις σαν Σουλιώτης».

Απορημένος εκείνος απάντησε:

«Είντα Χιώτης, είντα Σουλιώτης;».

Όμως, είχε ξεκινήσει η μεγάλη σφαγή. Οι Τούρκοι έσφαζαν συνέχεια επί τέσσερις ημέρες, ενώ νέες ενισχύσεις έφταναν στο νησί ανεβάζοντάς τους σε 15.000. Όσοι κατάφεραν να γλιτώσουν, πήραν τα βουνά. Η επανάσταση πνίγηκε στο αίμα, οι Σαμιώτες έφυγαν. Στις 2 Απριλίου, Κυριακή του Πάσχα, τίποτα πια δεν κινιόταν στο ματωμένο νησί.

Οι πρόξενοι των ξένων δυνάμεων στο νησί αποφάσισαν να επέμβουν. Ζήτησαν από τον Καρά Αλή να δώσει διαταγή να σταματήσουν οι σφαγές, αφού έτσι κι αλλιώς η επανάσταση είχε κατασταλεί. Ο Τούρκος ναύαρχος εγγυήθηκε στους προξένους Αγγλίας, Αυστρίας και Γαλλίας ότι θα δώσει αμνηστία στους επιζώντες που θα γυρνούσαν στα χωριά τους. Οι πρόξενοι έπεισαν το λαό να επιστρέψει. Τότε, ο Καρά Αλή έδωσε διαταγή ν' αφανιστούν

όλοι οι χριστιανοί του νησιού. Σφάχτηκαν 27.000 και 47.000 στάλθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Από τους πάνω από 100.000 κατοίκους που είχε το νησί, έμειναν 2.000.

Η παρασπονδία και η ομαδική σφαγή τάραξαν την Ευρώπη, ξεσήκωσαν θύελλα αντιδράσεων και γέμισαν οργή τους Έλληνες. Μεγάλοι ζωγράφοι εμπνεύστηκαν από το γεγονός κι ο Βικτόρ Ουγκό έγραψε περίφημο ποίημα. Την εκδίκηση, όμως, την πήρε ο Ψαριανός Κωνσταντίνος Κανάρης, δυο μήνες αργότερα.

Η εκδίκηση του πυρπολητή:

Ο ναύαρχος Καρά Αλή ήταν ειδικός στις καταστροφές αλλ' όχι ιδιαίτερα ικανός στις ναυμαχίες. Όταν ξέσπασε η ελληνική επανάσταση, πήγε στο Γαλαξίδι και το κατέστρεψε. Μετά, ναυμάχησε με τον Ανδρέα Μιαούλη, έξω από το Μεσολόγγι, και νικήθηκε. Τέλη Μαρτίου με αρχές του Απριλίου του 1822, προκάλεσε παγκόσμια συγκίνηση, με την καταστροφή της Χίου και την άτιμη παρασπονδία του, που οδήγησε στη μεγάλη σφαγή.

Ο εκδικητής Κωνσταντίνος Κανάρης γεννήθηκε το 1790 στα Ψαρά. Όταν ξέσπασε η ελληνική επανάσταση, ήταν ήδη ένας ψημένος ναυτικός. Στα 1822, διψούσε να εκδικηθεί τον Τούρκο ναύαρχο. Ήταν μαζί με τον Μιαούλη, όταν ο ελληνικός στόλος αιφνιδίασε τους Τούρκους, τη νύχτα 18 Μαΐου, με αποτέλεσμα να χτυπιούνται μεταξύ τους, ενώ τα ελληνικά κανόνια βύθιζαν τα πλοία τους. Όμως, ο αντικειμενικός στόχος των Ελλήνων να καταστρέψουν την τουρκική ναυαρχίδα δεν πέτυχε. Γύρισαν στα Ψαρά.

Στις 31 Μαΐου, τα σπετσιώτικα πλοία αποχώρησαν, παρά τα παρακάλια των Ψαριανών. Την ίδια μέρα, Ψαριανοί και Υδραίοι αποφάσισαν να χτυπήσουν τους Τούρκους με πυρπολικά. Το άλλο πρωί, 1^η Ιουνίου, ένα υδραϊκό μπουρλότο με αρχηγό τον Ανδρέα Πιπίνο κι ένα ψαριανό με αρχηγό τον Κωνσταντίνο Κανάρη ξεκίνησαν να συναντήσουν την τουρκική αρμάδα. Ξημέρωνε 7 Ιουνίου του 1822, όταν τα δυο πυρπολικά πλησίασαν τα εχθρικά πλοία. Η ναυαρχίδα ήταν φωταγωγημένη καθώς οι Τούρκοι γιόρταζαν το ραμαζάνι κι ο Καρά Αλή φιλοξενούσε σ' αυτήν όλους τους αξιωματικούς του στόλου. Ο Πιπίνος κόλλησε το μπουρλότο του βιαστικά στην αντιναυαρχίδα, χωρίς να καταφέρει να την κάψει. Ο Κανάρης πήγε από τη μεριά που φυσούσε και κόλλησε το δικό του μπουρλότο στη ναυαρχίδα.

Μέσα σε λίγα λεπτά, οι φλόγες έζωσαν το πλωτό μεγαθήριο προκαλώντας πανικό. Καθώς οι εκρήξεις διαδέχονταν η μια την άλλη, ένα φλεγόμενο κατάρτι έπεσε πάνω στο κεφάλι του Καρά Αλή και τον σκότωσε. Από τους 2.000 αξιωματικούς και ναύτες που βρίσκονταν στο πλοίο, ελάχιστοι γλίτωσαν. Το χτύπημα ήταν συντριπτικό.

Ο Κανάρης γύρισε στα Ψαρά, όπου τον υποδέχτηκαν σαν ήρωα. Τα μπουρλότα του έκαναν θραύση, στα κατοπινά χρόνια. Στις 29 του Ιουλίου του 1825, έφτασε ως το λιμάνι της Αλεξάνδρειας προσπαθώντας να κάψει τον τουρκικό στόλο. Μετά την απελευθέρωση, έγινε γερουσιαστής. Το 1862 τον βρήκε ναύαρχο να παίρνει από τον βασιλιά Όθωνα την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Την επέστρεψε, όταν ο Βαυαρός πρόβαλε αντιρρήσεις για κάποιους από τους υπουργούς που πρότεινε. Με την έξωση του Όθωνα, εκλέχτηκε μέλος της τριανδρίας και μετείχε στην αντιπροσωπεία που πήγε να προσφέρει το στέμμα στον Γεώργιο Α'. Αργότερα, έγινε πρωθυπουργός (1864 - 1865 και 1877). Η Βουλή ψήφισε να του απονεμηθεί τιμητική σύνταξη. Την αρνήθηκε. Πέθανε φτωχός και τιμημένος, το 1878.

Κοραής και Ψυχάρης:

Ένα χρόνο νωρίτερα, στο Α' νεκροταφείο της Αθήνας και με καθυστέρηση περίπου μισού αιώνα, η επίσημη Ελλάδα αποχαιρετούσε ένα ακόμα από τα πιο λαμπρά παιδιά της: Ήταν 8 Απριλίου του 1877 και τα λείψανα του Αδαμάντιου Κοραή ενταφιάζονταν στην πατρική γη. Είχαν μεταφερθεί από τη Γαλλία όπου πέθανε στις 25 Μαρτίου του 1833 σε ηλικία 85 χρόνων. Είχε γεννηθεί στη Σμύρνη το 1748, αλλά καταγόταν από τη Χίο και Χιώτης ένιωθε πάντα. Τέλειωσε την Ευαγγελική σχολή, πήγε στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας και στο Μομπελιέ της Γαλλίας όπου σπούδασε ιατρική και πήρε διδακτορικό δίπλωμα γράφοντας, στα λατινικά, διατριβή με τίτλο «Πυρετολογίας σύνοψις».

Στα 1788, εγκαταστάθηκε στο Παρίσι όπου γνώρισε εποχές φοβερής φτώχειας. Για να ζήσει, έκανε μεταφράσεις ιατρικών συγγραμμάτων και δίδασκε την ελληνική γλώσσα. Πεποίθησή του ήταν ότι οι Έλληνες έπρεπε να μορφωθούν αν ήθελαν ν' αποκτήσουν τη λευτεριά τους, σε αντίθεση με τον Ρήγα που πίστευε πως η λευτεριά είναι πρώτη προϋπόθεση της μόρφωσης. Για να συμβάλει στη μόρφωση των Ελλήνων, ο Κοραής βάλθηκε να εκδώσει, όσο μπορούσε πιο πολλά αρχαία συγγράμματα. Από αυτόν εκδόθηκαν

τα κλασικά έργα:

«Χαρακτήρες» του Θεόφραστου, «Περί αέρων, υδάτων και τόπων» του Ιπποκράτη, «Αιθιοπικά» του Ηλιόδωρου, «Τα κατά Δάφνιν και Χλόην ποιμενικά» του Λόγγου, «Λόγοι» του Ισοκράτη, «Ποικίλη Ιστορία» του Αιλιανού, «Βίοι παράλληλοι» του Πλούταρχου, «Εις εαυτόν» του Μάρκου Αυρήλιου, «Ηθικά Νικομάχεια» του Αριστοτέλη, «Απομνημονεύματα» του Ξενοφώντα, «Ο κατά Λεωκράτους λόγος» του Λυκούργου κ.λπ.

Παράλληλα, έγραφε διάφορα έργα που απευθύνονταν στους Έλληνες, με συμβουλές, και στους λαούς της Ευρώπης, ενημερώνοντάς τους για την κατάσταση στην Ελλάδα («Πολεμιστήριο σάλπισμα», «Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι», «Αυτοσχέδιοι στοχασμοί» κ.λπ.). Σπουδαιότατο έργο του είναι τα «Άτακτα» με γλωσσικό, ετυμολογικό, λεξικογραφικό, ηθικό, πολιτικό και αρχαιολογικό περιεχόμενο.

Πίστευε με πάθος πως είναι ολέθρια η επιστροφή στην αρχαία ελληνική γλώσσα αλλά επέμενε να καθαριστεί η καθομιλουμένη από τους βαρβαρισμούς που θα έπρεπε να αντικατασταθούν «με δανεισμό από τον πλούτο της αρχαίας».

Τη χρονιά του ενταφιασμού των λειψάνων του Κοραή στο Α' Νεκροταφείο της Αθήνας, ο Γιάννης Ψυχάρης ήταν 23 χρόνων, σπουδαστής στο Παρίσι. Είχε γεννηθεί το 1854 στην Οδησό αλλά καταγόταν από τη Χίο. Στη γαλλική πρωτεύουσα έγινε γρήγορα γνωστός για τις απόψεις του για την ελληνική γλώσσα. Γνώρισε και παντρεύτηκε την κόρη του ρηξικέλευθου φιλόσοφου Ερνέστ Ρενάν, μεγάλου συγγραφέα και φανατικού φιλέλληνα. Σύντομα, εκλέχτηκε καθηγητής της Ελληνικής Γλώσσας στην παρισινή ανωτάτη σχολή κι έπειτα στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών. Από την έδρα, έγινε φλογερός υπερασπιστής της δημοτικής γλώσσας, φανατικός πολέμιος της καθαρεύουσας και επί σαράντα χρόνια ηγέτης του κινήματος του δημοτικισμού, στο οποίο σιγά σιγά προσχώρησαν όλοι οι εκλεκτοί των ελληνικών γραμμάτων. Κατηγορήθηκε ότι είχε ακραίες απόψεις αλλά ο «εξτρεμισμός» του ανάγκασε τους καθαρολόγους να κάνουν ένα βήμα πίσω, έφερε τους δημοτικιστές δυο βήματα μπροστά.

Πέθανε το 1929, αφήνοντας τεράστιο συγγραφικό έργο κι έχοντας δει τη δημοτική γλώσσα να καθιερώνεται οριστικά στη λογοτεχνία και να κερδίζει έδαφος στις επιστήμες. Το επίσημο κράτος αναγνώρισε την ισοτιμία της δημοτικής με την καθαρεύουσα μόλις το 1976.

Η απόβαση του Φαβιέρου:

Η σφαγή στη Χίο είχε αποτέλεσμα να τονωθεί το ανά την Ευρώπη φιλελληνικό ρεύμα. Και να στηλιτευτεί η τουρκική βαρβαρότητα. Η Υψηλή Πύλη αναγκάστηκε να λάβει μέτρα. Ο αρχηγός των σφαγέων, διοικητής Βαχίτ πασάς, ήταν το εξιλαστήριο θύμα. Εξορίστηκε ως μόνος υπεύθυνος. Η κεντρική διοίκηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας προσπάθησε να πείσει τους ανά την Ελλάδα τρομαγμένους Χιώτες να γυρίσουν στα σπίτια τους. Υποσχέθηκε προστασία ζωής, τιμής και περιουσίας. Δεν πείσθηκαν πολλοί. Πέντε χρόνια αργότερα, νέες περιπέτειες συγκλόνισαν το νησί.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας είχε εκλεγεί κυβερνήτης της Ελλάδας από τις 2 Απριλίου του 1827 αλλά δεν είχε ακόμη φτάσει στην Ελλάδα όταν έπεσε η Ακρόπολη της Αθήνας. Ο Γάλλος φιλέλληνας υπερασπιστής της στρατηγός Κάρολος Φαβιέρος (1782 - 1850) δεν μπορούσε να καταπιεί την ήττα. Σκεφτόταν ένα χτύπημα που να πονούσε τους Τούρκους. Η ναυμαχία στο Ναβαρίνο (8 Οκτωβρίου 1827) του έδωσε την ευκαιρία που αναζητούσε: Θα χτυπούσε τη Χίο. Αυτή τη φορά, δεν υπήρχε τουρκικός στόλος να κάψει το νησί όπως είχε γίνει το 1822. Από τις 12 Οκτωβρίου άρχισε τις ετοιμασίες.

Στις 17 του μήνα, ο ελληνικός στόλος έπιασε στο νησί. Ο Φαβιέρος έβγαλε στη στεριά 2.000 άνδρες. Την επομένη, 18 Οκτωβρίου του 1827, έβγαλε και τα κανόνια. Ο Τούρκος διοικητής του νησιού έβγαλε χίλιους άνδρες να σταματήσουν την απόβαση. Οι Έλληνες τους πετσόκοψαν και τους ανάγκασαν να γυρίσουν στο κάστρο όπου υπήρχαν άλλοι χίλιοι Τούρκοι κι Αλβανοί. Το ίδιο βράδυ, οι Έλληνες έστησαν καρτέρι κι αφάνισαν ένα τουρκικό στρατιωτικό τμήμα που βάδιζε προς το κάστρο. Βρήκαν να κουβαλά σάκους με χρήματα από τις εισπράξεις των φόρων που πλήρωναν τα Μαστιχοχώρια. Ως τα μεσάνυχτα, ολόκληρο το νησί είχε ελευθερωθεί με εξαίρεση το Κάστρο που ακόμα κρατούσε. Ο Φαβιέρος το πολιορκήσε. Τις επόμενες μέρες, εκπρόσωποι των μεγάλων δυνάμεων επισκέφτηκαν τον Φαβιέρο και του ζήτησαν ν' αποσύρει τις δυνάμεις του. Το νησί δεν ήταν στον λογαριασμό να γίνει ελληνικό. Ο Φαβιέρος αρνήθηκε. Έσφιξε τον κλοιό και παράλληλα έκανε επιδρομές στ' απέναντι παράλια της Μικράς Ασίας. Το 1828, τον βρήκε πολιορκεί ακόμα το κάστρο.

Στις 6 Ιανουαρίου του 1828, ο Καποδίστριας έφτασε στην Ελλάδα κι ανέλαβε κυβερνήτης. Γρήγορα συνειδητοποίησε πως η Χίος δεν μπορούσε να συμπεριληφθεί στην ελληνική επικράτεια. Ανακάλεσε τις δυνάμεις του, ενώ οι Τούρκοι έστελναν ενισχύσεις. Ο Φαβιέρος θύμωσε κι έφυγε από την Ελλάδα. Δυο χρόνια αργότερα, συμμετείχε στην Ιουλιανή επανάσταση, στην πατρίδα του.

Από τα 1830, οι φυγάδες άρχισαν λίγο λίγο να επιστρέφουν στη Χίο. Πήρε περίπου είκοσι χρόνια ώσπου να ανακάμψει το νησί. Στα 1850, ένας τρομερός παγετός το γονάτισε: Η παγωνιά έκαψε εσπεριδοειδή, μαστιχόδεντρα, συκιές, ελιές, αμυγδαλιές. Μια γενιά αργότερα, ήταν ο Εγκέλαδος που θυμήθηκε το πολύπαθο νησί. Στις 3 Απριλίου (22 Μαρτίου με το παλιό ημερολόγιο) 1881, σεισμός 6,1 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ σκότωσε 3.558 και τραυμάτισε άλλους 1.311, ενώ επτά χωριά ισοπεδώθηκαν.

Η απελευθέρωση:

Η διλοχία που είχε αναλάβει να ελευθερώσει τα ελληνικά νησιά στο Αιγαίο, όταν στα 1912 ξέσπασε ο Βαλκανικός πόλεμος, δεν επαρκούσε για να παρθούν η Μυτιλήνη και η Χίος, όπου οι Τούρκοι διατηρούσαν ισχυρές δυνάμεις. Αυτή τη δουλειά την ανέλαβε ο στόλος, ξεκινώντας από τη Λέσβο. Όταν, στις 8 Νοεμβρίου του 1912, ολοκληρώθηκε η απόβαση του στρατού στη Μυτιλήνη, ο στόλος έφυγε για τη Χίο. Στις 11 Νοεμβρίου του 1912, στάλθηκε τελεσίγραφο στον Τούρκο διοικητή του νησιού να παραδοθεί. Εκείνος αρνήθηκε. Ο στόλος μετακινήθηκε στη θέση Κοντάρι. Την ίδια μέρα, με βάρκες, ξεκίνησε η απόβαση ενός συντάγματος που είχε αποσπαστεί από τη 2η μεραρχία: Συνολικά, 2.500 άνδρες υπό τον συνταγματάρχη Ν. Δελαγραμμάτικα. Οι Τούρκοι μαζεύτηκαν απέναντι κι άρχισαν να πυροβολούν. Ήταν κι αυτοί 2.500 με αρχηγό τον αντισυνταγματάρχη Ζιχνή μπέη, από τα άριστα στελέχη των Νεότουρκων. Μια ομοβροντία από τα πλοία έπεισε τους Τούρκους ν' αποσυρθούν στην πόλη. Όσπου το σύνταγμα να βγει στη στεριά, είχε νυχτώσει. Η μεταφορά των κανονιών αναβλήθηκε για την επομένη, 12 του μήνα. Στη νύχτα που μεσολάβησε, οι Τούρκοι έφυγαν από την πόλη κι οχυρώθηκαν στις Καρυές.

Ξημερώματα, 12 Νοεμβρίου, μια πυροβολαρχία Κρουπ μεταφέρθηκε στην Ξηρά, οι στρατιώτες παρατάχθηκαν και με βήμα παρέλασης μπήκαν στην πόλη της Χίου που πλημμύριζε στα γαλανόλευκα. Την ίδια μέρα, έγινε έφοδος εναντίον των Τούρκων που ανατράπηκαν, παράτησαν το χωριό που κρατούσαν και αποτραβήχτηκαν σε οχυρές θέσεις

στο βουνό. Ως τη νύχτα, ολόκληρο το νησί είχε κυριευθεί, εκτός από το βουνό όπου οχυρώθηκαν οι κύριες τουρκικές δυνάμεις. Οι Έλληνες τις περικύκλωσαν κι άρχισαν να κανονιοβολούν. Εθελοντές νησιώτες ήρθαν να προστεθούν στις ελληνικές δυνάμεις.

Στη Χίο, μπορούσαν πια να ετοιμαστούν με όλη τους την ησυχία. Περίμεναν τις ενισχύσεις που έφθασαν όταν έπαψε η αντίσταση στη Μυτιλήνη. Η γενική επίθεση ορίστηκε για τις 20 Δεκεμβρίου. Οι Τούρκοι δεν άντεχαν πια. Ένα ένα, τα οχυρά τους έπεφταν. Ως τη νύχτα, όσοι Τούρκοι έμεναν ζωντανοί, παραδόθηκαν. Σε λιγότερο από δύομισι μήνες, το Αιγαίο είχε μετατραπεί σε κλειστή ελληνική θάλασσα. Εκτός από τα Δωδεκάνησα, δεν υπήρχε νησί, νησίδα ή βραχονησίδα που να μην είχε περάσει σε ελληνικά χέρια. Έμελλε όμως να ξαναδοθούν στην Τουρκία η Ίμβρος και η Τένεδος.

(Έθνος της Κυριακής, 2001 – 2002) (τελευταία επεξεργασία, 5.3.2010)